

DE CLARA A NATANA: LA INFLUÈNCIA FRANCISCANA EN LA CREACIÓ DELS MODELS LITERARIS FEMENINS LUL·LIANS

RESUMEN

La influencia franciscana en la biografía y en la producción literaria de Ramon Llull, estudiada especialmente por el P. Antoni Oliver, resulta evidente. Igualmente resulta relevante el trato especial que recibe la mujer en la literatura luliana: si bien se dan algunos de los tópicos propios de la época, Llull plantea la necesidad que la mujer sea conocedora y transmisora de la Arte luliana. En este trabajo se analiza hasta qué punto nuestro autor se inspira en la biografía de Clara de Asís para crear su propio modelo femenino de perfección, la abadesa Natana.

Palabras clave: Literatura luliana, franciscanismo, Clara de Asís, abadesa Natana.

ABSTRACT

The Franciscan influence on Ramon Llull's biography and literary production, specially designed by Antoni P. Oliver, is so clear. Equally important is the special treatment received by women in lulian literature: although there are some of the topics of the medieval moment, Llull explains that woman is knowledgeable and transmitting Lullian Art. This paper examines how far our author was inspired by the biography of Clare of Assisi to create your own feminine model of perfection, Natana abbess.

Keywords: Lullian literature, Franciscanism, Clare of Assisi, Natana abbes.

Una de les característiques que criden especialment l'atenció en atansar-nos a l'obra de Ramon Llull és el tractament que fa de la figura femenina, tractament que com s'ha demostrat en diferents treballs, s'allunya dels convencionalismes propis del moment i distancien el nostre autor dels es-

quem es estrictament misògins dels pensadors més rellevants del moment¹. Ja s'ha dit en força ocasions que Ramon Llull escrivia per a tots els públics possibles, per als quals s'adaptava lingüísticament (escrivia en llatí, en català i en àrab) i estilísticament, cosa que el feia autènticament innovador, en tant que no triava la llengua i l'estil en funció del tema sinó en funció del receptor. Convençut de la validesa de la seva Art, el mecanisme per convèncer argumentalment l'altre però sobretot per arribar al coneixement de Déu, la dona entrava dins l'elenc de possibles receptors de l'obra lul·liana, per a la qual cosa Llull va preveure uns models femenins exemplars mitjançant els quals pogués ensenyar al potencial públic femení.

En l'elaboració d'aquests models, que poblen tota la narrativa lul·liana des del primerenc *Llibre de contemplació en Déu* (aprox. 1274), sobresurt especialment el personatge femení de Natana, protagonista del *Llibre de l'ordre de les dones* o el que és el mateix, de la primera part del llibre segon del *Romanç d'Evast e Blaqueria*. Si bé en altres aportacions ja hem analitzat les característiques que fan Ramon Llull singular en el tractament de la dona durant l'edat mitjana, aquí tractarem un aspecte que ha estat relativament menystingut. Ens referim al fet que amb Natana, l'abadessa que reforma el monestir de dalt a baix en una acció que preludeix la reordenació mundial del protagonista Blaqueria, Llull basteix un univers de rerefons franciscà evident, en el qual la dona hi juga un paper cabdal.

1. L'ESPERIT FRANCISCÀ EN LA VIDA LUL·LIANA

Són diversos els estudis en els quals s'ha posat de manifest com Ramon vincula la seva experiència vital de la conversió a la fe a l'esperit franciscà.² Recordem que Llull experimenta una visió del Crist crucificat, repetida en cinc ocasions, fet colpidor que el mou a la "Conversió a la Penitència", i que no és fins després d'haver assistit a la predicació sobre la vida de Sant Francesc en el dia de la seva festa que resol els dubtes existencials que el servei a Déu li generen. El caràcter teocèntric, sobretot cristocèntric, ja fou advertit per Robert Pring-Mill³.

1. Cf. Lola Badia, *A propòsit dels models literaris lul·lians de la dona: Natana i Aloma. Estudi General*, dins *Revista del Col·legi Universitari de Girona*, 2 (1981) 23-28; Maribel Ripoll (en premsa) *El paper de la dona en la transmissió de l'Art lul·liana*, dins *Formació, organització i transmissió del saber a l'Edat mitjana i al Renaixement*, (eds. Isabel Müller i Frank Savelsberg), De Gruyter, Berlín/Boston.

2. Sens dubte, el punt de partida d'aquest enfocament és el treball excepcional del P. Antoni Oliver, *El Beato Ramón Llull en sus relaciones con la Escuela Franciscana de los siglos XIII-XIV*, dins *EL*, 9 (1965) 55-70, 145-165; 10 (1966) 47-55; 11 (1967) 89-119; 13 (1969) 51-65.

3. Robert Pring-Mill, *La Doctrina Pueril: conreu i transmissió d'una cultura*, dins *Lluc* 682 (1978 nov-des) 11-16.

Així mateix, l'episodi de la crisi de Gènova (1293), en el qual Mestre Ramon pateix el dilema d'haver de prendre partit entre l'ordre dominic i el franciscà, es resol en favor del segon, en tant que constitueix l'assegurança en la difusió de l'Art. Tot plegat sense deixar de banda les relacions sòlides i estretes de Llull amb l'ordre, des de la mateixa aprovació de l'Art a Montpeller el 1275 per part d'un frare franciscà (a instàncies del futur Jaume II de Mallorca)⁴, el permís de Ramon Gaufredi per a la predicació de l'Art als convents franciscans d'Itàlia, així com al fet de recórrer a fra Ramon de Puigcerdà quan a Tunis requeria de l'ajut d'un traductor⁵. A grans trets, i no insistirem en detalls sobre els quals ja han treballat altres autors, aquestes són les línies franciscanes que marquen la vida de Llull. Com es reflecteixen en la literatura creada per ensenyar a estimar i conèixer Déu? Vegem-ho tot seguit.

2. LES PINZELADES LITERÀRIES FRANCISCANES: L'ABADESSA NATANA

Literàriament, el nostre autor deixa prou pistes per vincular i identificar amb l'esperit franciscà alguns episodis narratius singulars. Potser el més destacat de tots és el de l'entrada al monestir de la que serà l'abadessa Natana, un dels personatges femenins més rellevants del mosaic femení lul·lià. L'aparició d'aquest personatge és immediatament posterior a un dels episodis culminants en la presentació de models femenins atòpics, és a dir, l'episodi de la disputa que Aloma, la mare del protagonista Blaquer-na, ha mantingut amb el seu espòs Evast, quan aquest li ha comunicat la intenció de deixar la llar familiar per fer-se contemplatiu en un monestir. Aloma, dama sàvia i devota, està carregada de raó, en tant que coneix a la perfecció la doctrina lul·liana de les dues intencions⁶, en virtut de la qual el marit no pot desfer el vincle sacramental del matrimoni, ordre en el qual ha entrat voluntàriament per servir Déu. Un cop superat l'obstacle i resolt el model de vida contemplativa que ambdós estableixen, qui ha de resoldre el camí vital a emprendre és Blaquer-na, que no té cap dubte en manifestar l'ardent vocació per servir Déu des de la contemplació eremítica. La notícia no és ben acollida, inicialment, per sa mare, que confiava del bon govern del fill per a la vellesa. És així que Aloma maquina un pla i acut a ca la veïna vídua Nastàsia, que té una bella filla, Natana. Qui havia fet

4. Ramon Llull, *Vida de mestre Ramon*, ed. Anthony Bonner, (Biblioteca Barcino, 8), Editorial Barcino, Barcelona 2013.

5. J. N. Hillgarth, *Diplomatari lul·lià: documents relatius a Ramon Llull i a la seva família*, trad. L. Cifuentes, (Col·lecció Blaquer-na, 1), Universitat de Barcelona/Universitat de les Illes Balears, Barcelona-Palma de Mallorca 2001.

6. Vegeu Ramon Llull, *Llibre d'intenció*, ed. Maria I. Ripoll Perelló, *Nova edició de les obres de Ramon Llull*, XII, Patronat Ramon Llull, Palma 2013.

una defensa a ultrança de l'ordre matrimonial aplicant la teoria de les dues intencions és qui, contràriament, concerta matrimoni entre Blaquerna i Natana, i actua maquiavèl·licament, ja que no ho fa per la primera intenció que regeix el sagrament matrimonial. En aquest sentit, tant Aloma con Nastàsia actuen contràriament a l'ordre intencional establert: la primera, perquè cerca el matrimoni del fill per dissuadir-lo de la vocació contemplativa i per evitar-ne la partida sense retorn. La segona, perquè el matrimoni de la filla suposava l'assegurança econòmica i no perdre l'herència de l'espòs difunt. En aquests plans, Natana, la jove "bella naturalment" com se'ns explica, és l'encarregada de temptar el protagonista perquè accedeixi a la voluntat materna: un cop s'ha concertat la cita, les mares deixen sols els protagonistes perquè puguin parlar i iniciïn el festeig. Blaquerna resta capficat en el viatge iniciàtic que ha decidit emprendre. Natana ha de convèncer-lo que la millor opció que poden prendre és el casament, sempre fonamentant-se en la teoria de la doble intenció:

Senyor Blaquerna, fa molt de temps que he desitjat poder-vos dir el que sento. Durant molt de temps is he estimat i sobretot desitjo ésser la vostra muller. Amor m'obliga a dir aquestes paraules. I si vós per llinatge i per riquesa sou digne de tenir muller més rica i més honorada, ajudi'm amor, que em fa estimar-vos; i *ajudi'm la bona intenció, que us estimo per ser la vostra muller i no per cap altre desordenat pensament. I que Déu compleixi la meua voluntat, que em fa desitjar tenir fills de vós que siguin servidors de Déu i que s'assemblin a vós en la santa vida a què heu vingut per la gràcia de Déu i per la doctrina i exemple d'Evast i Aloma, els quals són de major santedat que ningú d'aquesta ciutat* (Llull 2009, 112)⁷.

Tanmateix, la temptació articulada per les dues mares no té, ni pot tenir, les conseqüències desitjades. Blaquerna és fort en la seva convicció d'entrar en vida contemplativa, la qual cosa fa que sigui impassible a les enamorades paraules de Natana. El fervor del protagonista no només el defensa de l'atac temptador del personatge femení, sinó que a més a més provoca que Natana senti el mateix abandament i resti aclaparada pels mots de l'altre, enamorat de Crist:

Blaquerna –dix Natana–, en lo començament de nostres paraules, amor ne fahia amar vostre cors e vostres belles fayçons, mas ara exalçada s'es ma anima a amar les virtuts de vostra anima per la virtut de vostres paraules. Girada m'avets de mon enteniment, enluminada havets ma anima de la divinal virtut, lo meu cor havets donat a Deu, Jesuchrist m'avets donat per espòs dementre que jo desirava esser vostra muller (Llull 2009, 115).

7. La cursiva és nostra. Citam a partir de l'edició de 2009, *Romanç d'Evast e Blaquerna*, ed. Albert Soler i Joan Santanach, *Nova Edició de les Obres de Ramon Llull*, VIII, Patronat Ramon Llull, Palma 2009.

La catequesi d'urgència de Blaqueria ha fet l'efecte necessari en el cor de Natana. Talment com en el cas de Santa Clara, que es *converteix* després d'escoltar les paraules de Sant Francesc, Natana se sent captivada pels mots de Blaqueria i manifesta, també, una conversió espiritual evident. D'estar enamorada de Blaqueria passa a ser l'*Sponsa Christi* per excel·lència de l'obra lul·liana. Davant la situació, Aloma assumeix resignadament la voluntat de son fill de fer-se ermità contemplatiu i ha d'admetre, per evidents i incontestables, les paraules d'Evast:

Aloma e Blaqueria eixiren de la casa de Nastasia e retornaren a lur alberch. Aloma recomptà a Evast ço que era esdevingut de Blaqueria e Nathana, ni ço per que havia amenat Blaqueria a la casa de Nastàsia. Evast dix a Aloma que d'aquí en avant no empatxassen a Blaqueria son viatge, cor hobra era de Déu e temedora cosa és donar embargament a aquells qui proposen servir Déu (Llull 2009, 115).

En canvi, Nastàsia s'oposa fermament a la voluntat de sa filla d'entrar en un monestir. Natana és capaç de donar prou arguments a sa mare per justificar la seva elecció, cosa que provoca que Nastàsia vulgui amagar la realitat quotidiana que sa filla observa des de la finestra, en una escena que ens remet al tòpic de la dona finestrera recurrent en la literatura del moment. Això no obstant, Natana és una dona sàvia, i en conseqüència pot preveure les males intencions de la mare, per la qual cosa hi actua d'amagat:

Dementre que Nastasia era fora l'alberc, Natana pensà en les paraules de Nastasia ni con la havia temptada per ço que la endugués a orde de matroni. Nathana temé lo demoni e la frevoltat de coratge de fembra, qui leugerament se gira, e ach pahor que sa mare no li faés alcuna maestria per la qual li tolgué la devoció que ella havia a religió. E, per açó, Nathana tramés misatge secret a una abadessa de un honrat monestir de dones, que li trametés dues dones de l'orde l'endemà con sa dona mare seria a la missa, cor ella volia anar a ell dir alcunes paraules (Llull 2009, 148).

Així les coses, malgrat la negativa de Nastàsia, Natana entra al monestir, d'amagat de la mare, i en rep l'hàbit:

Dementre que Natana rebia l'abit de religió e prometia a conservar les condicions del orde e la abadessa li donava sa benedició segons que era acostumat, Nastasia fo venguda de l'sgleya e cuydà atrobar sa filla Nathana; mas la sirventa li dix que ella era anada ab dues sors al monestir de les dones. Molt fo despagada Nastasia e encontinent anà al monestir e demaná que hom li mostrás sa filla; l'abadessa mostrá Natana a sa mare en l'abit de religió. Nastasia plorá e menaçá molt fortment com viu sa filla vestida e torná-se'n a son alberch e tramés misatge a tots sos parents e als parents del pare de Natana (Llull 2009, 151).

Comença, a partir d'aquí, una acció trepidant: la mare, enfellonida per la desobediència de la filla, capitaneja un escamot familiar, que es dirigeix al convent per rescatar la filla, amb l'amenaça explícita de calar foc a la casa, amb les monges a dintre, si no reten Sor Natana:

Tuyt foren ajustats a l'alberch de Nastasia. De gran ira foren scomoguts contra'l monestir. Consell e acort fo enprés que si la abadesa no·ls retia Nathana, que la·n traguesen per força e que enderrochassen e trenchassen e cremassen tot lo monestir e totes les dones aucisen. Nastasia e los altres vengren al monestir demanar Natana. L'abadesa dix que no la podien haver. Tuyt ensemps cridaren e digueren que si no retia Natana, que ells cremarien lo monestir e totes les dones. Molt fo espaventada l'abadesa e totes les dones, e respós que ella volia haver consell ab les dones si retria Natana (Llull 2009, 151).

L'evocació de l'episodi similar protagonitzat per Clara d'Assís, juntament amb les germanes, és del tot immediata: no es pot perdre de vista que a l'època de redacció del *Romanç d'Evast e Blaquerna* l'esdeveniment de l'entrada de la jove Clara al monestir deuria circular gairebé llegendàriament i deuria ser ben conegut entre la població cristiana medieval. Per si en restava cap dubte, d'aquesta vinculació, el que s'imposa en el cas de Natana és el caràcter virtuós i modèlic de la protagonista. No només roman al monestir sinó que és capaç de commoure els familiars a la devoció més absoluta. En aquest sentit, el punt culminant del procés és el que manifesta Nastàsia: de la reticència total passa a acceptar la vocació de sa filla i a demanar l'ingrés propi al convent. Com hem advertit en un altre lloc, aquesta conversió de Nastàsia podria ser el que explicaria el nom del personatge, si en suposam una etimologia grega equivalent a "resurrecció", entesa en el sentit de recuperar la fe vertadera que la mare havia deixat completament de banda pels interessos mundanals⁸.

Des d'aquesta perspectiva, els paral·lelismes amb la història de Clara són del tot eloqüents. Des de l'entrada al monestir, Natana s'erigeix com un exemple modèlic de comportament. És una al·lota sàvia i instruïda en l'Art lul·liana, que és capaç d'aplicar i de fer entendre a les seves germanes. Fa la feina ben feta, per la qual cosa en morir l'abadessa ella n'és elegida la successora, elecció que es fa aplicant la teoria de la votació lul·liana, explicada en boca de Natana mateixa. Des d'aquell mateix instant la, tasca de l'abadessa Natana és la de reformar el monestir a partir de l'ordenació correcta de les intencions.

Aquesta tasca reformadora és desenvolupada per la protagonista des del mateix moment d'inici de l'abadiat. Des d'aleshores, ja no només és l'*spon-*

8. Maribel Ripoll (en premsa), *L'univers femení en l'obra de Ramon Llull*, dins *New Trends in R&D in Literature, Language, Education and IST in the Crown of Aragon*, John Benjamins.

sa Christi exemplar en qui les monges s'han d'emmirallar virtuosament, sinó que també és la mare abadessa de les integrants de la comunitat, que serveix contínuament, amb diligència i saviesa, sense demostració d'autoritat o de superioritat, de la qual cosa les monges se n'alegren i en donen gràcies a Déu:

Segons esta manera he per altres maneres, mortificá l'abadessa lo dupte en que la dona era cauda contra fe. E la dona e totes les altres ne foren alegrades en lur coratge, e la fe fo en elles tan fortment fortificada contra les temptacions de fe, que d'aquí en avant lo demoni no hac poder que les pogués fer duptar contra la fe e ls articles. *E totes les dones loaren e beneyren Déu, qui tanta saviea havia donada a l'abadessa, ni cor lur havia donat tant bo pastor qui per sciencia e per santa vida tant fortment les adoctrinava en amar e conexer lur espòs Jesucrist e ses obres* (Llull 2009, 178).

La relació del model monacal femení que ens proposa Ramon Llull no divergeix gens de la fraternitat derivada del model femení franciscà. En aquest sentit, la descripció que Teresa Pujal fa de l'actuació Santa Clara és del tot aplicable a la nostra abadessa Natana. Vegem-ho:

Clara expressa clarament que l'abadessa ha de ser la serventa de les germanes; per exercir la seva missió ha de tenir una cura materna envers elles, no un domini ni una superioritat. [...] L'abadessa ha d'exercir el seu càrrec, no per autoritat sinó realment com un servei evangèlic. La missió de l'abadessa és conservar la unitat entre les germanes. És elegida per totes i les ha d'ajudar a viure la seva vida de relació amb Déu. Ha de ser sol·lícita amb cada una, ha de consultar totes les germanes, ha de ser amatent a ajudar la que ho necessita, defugir tot allò que pugui trencar l'amor, evitar la desesperació i el desànim d'alguna i fer-se accessible a les més dèbils. L'abadessa és mare, és servidora, ha de tenir justícia, caritat, compassió. Ha de ser un mitjà de creixement de les germanes (2012, 87)⁹.

Així les coses, la reforma que du a terme la nostra protagonista Natana es converteix en model a seguir per altres convents, que el prenen com a model de referència, de la mateixa manera que la comunitat de Sant Damià es convertí, ràpidament, en model de referència per a altres comunitats monàstiques femenines europees.

9. Teresa Pujal, *Originalitat de la forma de vida de santa Clara. Clara d'Assís i la mística femenina dels segles XII-XIII*, (*Qüestions teològiques*, 14), XXI Jornades d'Estudis Franciscans, Barcelona 2012.

RECAPITULACIÓ

Tant al *Romanç d'Evast e Blaquerna* com en altres obres d'abast general, Llull projecta una sèrie de personatges femenins que li serveixen per exemplificar comportaments viciosos i virtuosos. En el cas del *Blaquerna*, hi projecta un model femení de comportament virtuós, que és el de l'abadessa Natana, protagonista del llibre de la novel·la, intitulat "llibre de l'ordre de les dones". La hipòtesi que hem defensat és que Llull va introduir en els esquemes narratius un personatge femení modèlic, que preludeix la reforma universal del protagonista masculí Blaquerna, per tal de persuadir un potencial lector femení sobre la possibilitat d'entendre l'Art. Si havia de dirigir-se a un públic femení, fet del tot constatat explícitament al *Llibre de Santa Maria*, el nostre autor necessitava ser versemblant. Per assolir aquesta versemblança, Ramon s'inspirà en un dels referents òptims del moment, com era Santa Clara. Si el model de Sant Francesc l'inspirà en la *conversió a la penitència*, és del tot plausible la inspiració en el model de Clara per a la creació d'un personatge exemplar femení. Una vegada més, per tant, l'esperit franciscà inspirà Llull a l'hora d'engegar els plans de la reforma social, reforma que tenia com a objectiu últim que tothom arribàs a conèixer i estimar Déu.

MARIBEL RIPOLL PERELLÓ
Universitat de les Illes Balears
Càtedra Ramon Llull